

УДК 327. 7

Здоровега М. В.

МІЖНАРОДНІ НЕУРЯДОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті висвітлено роль та функції міжнародних неурядових організацій як елементу глобального громадянського суспільства у міжнародній системі. Визначено сутність суб'єктів та види міжнародних неурядових організацій, а також – їхні формальні атрибути. Наведено причини виникнення міжнародних неурядових організацій. Розглянуто особливості діяльності міжнародних неурядових організацій гуманітарного, екологічного та правового спрямування. З'ясовано негативні аспекти функціонування міжнародних неурядових організацій.

Ключові слова: міжнародні неурядові організації, глобальне громадянське суспільство, гуманітарні організації, права людини, багаторівнева дипломатія.

Zdorovega M. V. Международные неправительственные организации как элемент глобального гражданского общества.

Освещена роль и функции международных неправительственных организаций как элемента глобального гражданского общества в международной системе, изложены причины возникновения международных неправительственных организаций; выяснены их формальные атрибуты; рассмотрены особенности деятельности международных неправительственных организаций гуманитарного, экологического и правового направления.

Ключевые слова: международные неправительственные организации, глобальное гражданское общество, гуманитарные организации, права человека, многоуровневая дипломатия.

Zdorovega M. V. International non-governmental organizations as an element of the global civil society.

The role and functions of international non-governmental organizations as an element of global civil society in the international system has been shown in the article. It has been mentioned that global society is a social space of international life with a complicated system of people relations and their communities – international non-governmental organizations that don't have any connection with a concrete state. The essence of subjects and kinds of international organizations and their formal attributes have been determined. It was accentuated that with the development of non-powerful relations on the international level the structure of international system expanded. The causes of origin of international non-governmental organizations have been given – the needs to protect human rights and control over the acceptance of international and political decisions, global problems, scientific and technological revolution, ect. The peculiarities of the activity of international non-governmental organizations of humanitarian, ecological and legal directions have been considered. It was pointed out that struggle with terrorism had caused the tendency of cooperation of international NGOs with countries. Countries often use the giving of humanitarian help as an instrument of implementation of their foreign policy. It has been found out that with the aim to have an influence on the policy concerning environmental protection ecological international NGOs actively lobby the interests of certain state officials. The principal

tasks of legal organizations “Amnesty International” and “International Human Rights Law Group” have been given. The functions and negative aspects of the activity of international non-governmental organization in the international processes have been determined. The conclusions have been made that international NGOs take out the acceptance of administrative decisions outside of political elite, essentially expand public self-management, public control over the fulfillment of international agreements, from the liability of national governments and governmental international associations before world community. Due to the interaction of state and non-state subjects of international relations the multistandard diplomacy is formed.

Key words: international non-governmental organizations, global civil society, humanitarian organizations, human rights, multistandard diplomacy.

Актуальність даного дослідження зумовлена тим, що глобалізаційні процеси кінця ХХ – початку ХХІ ст. сформували передумови усвідомлення людства як єдиної (глобальної) спільноти. Важливим критерієм формування глобального суспільства є територіальний чинник, який у цьому контексті охоплює всю планету в її соціальній цілісності. Відтак, глобальне суспільство розуміють як певний тип соціального простору із складною системою взаємовідносин людей та їхніх спільнот. Глобальне громадянське суспільство представляє свого роду об'єднання світу, відкритість кордонів для вільного переміщення людей, розширення сфери суспільної діяльності за територіальні рамки держави, повноцінне включення громадян окремих держав у міжнародний процес та міжнародне життя.

Важливим є те, що глобальне громадянське суспільство формує нових міжнародних суб'єктів, діяльність яких характеризується полісистемністю в рамках єдиної світової системи. Основними і найбільш впливовими з-поміж них є міждержавні структури, транснаціональні корпорації, наукові та культурні організації, ЗМІ, мережа Інтернет тощо. Втім, особливої уваги, на наш погляд, заслуговують міжнародні неурядові організації (МНУО), які діють у міжнародному просторі на основі добровільного характеру і є позадержавними, тобто такими, що не мають прив'язки до конкретної держави. Отож, формування та діяльність МНУО можна вважати своєрідною паралеллю функціонування держав та їхніх структур, що надає нових тенденцій міжнародним відносинам.

Дослідження міжнародних неурядових організацій як елементу глобального громадянського суспільства є актуальним і для України, зокрема у контексті державотворчих та інтеграційних процесів держави. Водночас в умовах сучасної суспільно-політичної кризи, яка має місце в Україні, прийняттям є звернення громадян до міжнародних правових організацій щодо захисту прав людини і громадянина, а у перспективі – включення внутрішніх громадських ініціатив українського суспільства у міжнародно-політичні структури глобального суспільства.

Проблема формування і діяльності міжнародних неурядових організацій була порушена у працях багатьох зарубіжних та вітчизняних авторів. Серед них варто виділити О. Андрееву, А. Наумова, А. Кутейникова, В. Конишева, Е. Ферріса, У. Бека, П. Циганкова, В. Барановського, В. Фалько, Н. Тюрину. Серед українських науковців дана проблематика знайшла висвітлення у наукових працях О. Кучика, П. Бабенка, М. Мальського, М. Мацяха, Л. Кривачук, О. Корнієвського, І. Лукачук, О. Пархомчук, І. Погорської, М. Чернявської, Я. Буздуган,

У. Ільницької, О. Новакової та ін. Значний акцент у наукових працях цих авторів зроблено на історії виникнення міжнародних неурядових організацій, їхньої правосуб'єктності, а також – процесові інституціоналізації міжнародних неурядових організацій тощо. Разом з тим, поза увагою залишається аналіз міжнародних неурядових організацій як важливого елементу формування глобального громадянського суспільства.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні ролі та функцій міжнародних неурядових організацій як структурної частини глобального громадянського суспільства. Дана мета передбачає розв'язання таких завдань: визначити сутність та види міжнародних неурядових організацій; окреслити функції МНУО у сучасних міжнародних процесах; встановити взаємозв'язок між діяльністю МНУО та становленням глобального громадянського суспільства.

Передусім зазначимо, що процес формування громадянського суспільства як на міжнародному рівні, так і у внутрішньодержавному суттєво залежить від міри участі у ньому громадськості, її правосвідомості. Як підкреслював Р. Дарендорф, економічна стабільність, громадянське суспільство та політичні свободи є трьома китами, на яких стоять західні суспільства [8]. Глобальне громадянське суспільство поєднує діяльність неурядових суспільних стосунків, яка акумулюється у політичних рухах, громадських ініціативах, об'єднаннях на міжнародному рівні.

Зазначимо, що потреба політичних об'єднань держав, тобто міжнародних організацій, постала вже після Першої світової війни (були утворені «Ліга націй» і «Міжнародна організація праці») і особливо посилилась після Другої світової війни – з 1945 по 1980 рр. Зокрема у цей період виникають такі міжнародні організації, як Організація економічного співробітництва і розвитку (1960 р.), Рада Європи (1949 р.), Європейське об'єднання вугілля і сталі (1951 р.), Європейська економічна спільнота (1957 р.), Європейська асоціація вільної торгівлі (1960 р.), Ліга арабських держав (1945 р.) та ін. Ці та інші міжнародні організації у певних модифікаціях є достатньо впливовими та дієвими і в нас час.

Водночас важливою особливістю глобалізаційних тенденцій сучасності є суттєвий розвиток неурядових (громадських) стосунків на міжнародному рівні. У цьому контексті слід підкреслити, що міжнародні організації поділяють на дві групи: міжнародні міжурядові організації та міжнародні неурядові організації. Відмінність між ними насамперед у тому, що перші є об'єднаннями держав, а другі – фізичних чи юридичних суб'єктів, асоціацій, рухів, громадських організацій тощо [7].

Відтак, якщо у післявоєнний час істотно зростала чисельність міждержавних об'єднань, то сьогодні, головним чином у контексті становлення глобального громадянського суспільства, особливої ваги у міжнародних процесах набуває функціонування саме неурядових організацій. Передусім це пов'язано із: розширенням демократичних процесів, які надають громадянам право створювати та вступати до різноманітних об'єднань з метою захисту своїх інтересів у внутрішньодержавному та на міжнародному рівні; виникненням глобальних проблем, вирішення яких можливе шляхом об'єднання зусиль усіх міжнародних суб'єктів, зокрема, світового громадянського суспільства; потребою захисту загальнолюдських цінностей та контролем за дотриманням прав людини як державами, так і міжнародними організаціями; посиленням громадського контролю над процесом розробки й прийняття міждержавних рішень; розширенням можливостей міждержавних трансграничних зв'язків [5, с. 163]. Зокрема, як зазначає В. Лисенко, міжнародні неурядові організації у сфері

міжнародних відносин виникли у відповідь на соціальні потреби в результаті промислової та науково-технічної революції [8].

Отже, під впливом глобалізаційних процесів, які сьогодні зумовлюють політичну та економічну інтеграцію держав з метою реалізації їхніх національних інтересів, істотно розширилась структура міжнародної системи, в якій діють як державні, так і недержавні об'єднання.

Міжнародні неурядові організації (МНУО) – це неприбуткова форма об'єднання представників суспільства різних країн світу, що діє на території двох та більше держав і мета якої відповідає принципам Організації Об'єднаних Націй та нормам міжнародного права [10, с. 49]. Суб'єктами МНУО є, перш за все, фізичні або юридичні особи, діяльність яких здійснюється поза рамками зовнішньої політики держав, на території яких вони функціонують, і не потребує підписання договорів між державами. Нормативною основою діяльності МНУО є підписання документів, які повинні відповідати національному законодавству хоча б однієї із держав. Однак у своїй діяльності вони переважно орієнтуються на норми саме міжнародного права. Міжнародні неурядові організації, зокрема, трактують як добровільні, неприбуткові об'єднання громадян чи громадських організацій декількох держав [7].

Зазначимо, що формальними атрибутами МНУО слід вважати: отримання комерційного прибутку не ставиться в якості основної мети організації; державні органи не є учасниками чи засновниками організації; організація створюється на основі добровільної ініціативи її учасників; у діяльності організації на основі визначеної її мети допустиме самоуправління; організація не використовує і не пропагує насильницькі методи будь-яких форм, відповідно не є терористичною; організація не бере активної участі у політичних процесах з метою отримання влади, тобто не є політичної партією; організація може бути як оформленою юридично, так і діяти неформально [1, с. 220]. Окрім того, важливими ознаками МНУО вважаємо незалежність від державної влади, демократичні принципи внутрішньої організації, чітко визначену ненасильницьку програму дій.

З-поміж критеріїв поділу МНУО, на наш погляд, варто брати до уваги передусім масштаб їхньої діяльності та мету.

Так, за масштабом діяльності МНУО поділяють на два види: 1) універсальні, які діють у багатьох державах і сфера компетенції яких може охоплювати весь світ; 2) регіональні, діяльність яких сконцентрована на певній території, однак їх членами є суб'єкти інших держав [1, с. 220].

Відповідно до мети діяльності МНУО розрізняють за наступними видами: екологічні («Грінпіс», «Всесвітній фонд дикої природи»); гуманітарні («Лікарі без кордонів»); правові («Міжнародна амністія», «Міжнародна федерація з прав людини», «Всесвітня організація боротьби проти тортури», «Нагляд за правами людини», «Міжнародна комісія юристів», «Фрідом Хаус»); спеціально-наукові («Римський клуб»); спортивні («Міжнародний олімпійський комітет»); релігійні («Всесвітня рада церков») тощо [10, с. 51]. Втім, найбільш дієвими нині є міжнародні неурядові організації гуманітарного (зокрема, релігійного), екологічного та правового спрямування. Розглянемо особливості їхньої діяльності.

Відомо, що перші масштабні міжнародні неурядові гуманітарні організації виникли ще у XIX ст. внаслідок активізації бойових дій, боротьби проти рабства, потреб біженців тощо. У цей період виникають «Міжнародний комітет Червоного Хреста» (1863 р.), «Фонд спасіння дітей» (1919 р.), «Американський єврейський комітет» (1919 р.), «Всесвітня лютеранська федерація» (1947 р.). Зокрема, діячі

«Міжнародного комітету Червоного Хреста» сформували правила поведінки у процесі розгортання бойових дій, які дієві і донині. Більш сучасною організацією цього типу є «Лікарі без кордонів». Метою її діяльності є захист і реалізація прав людини на отримання медичної допомоги. Організація діє у завойованих різними повстанцями місцях незалежно від політики влади [13].

В цілому слід підкреслити, що активісти гуманітарних організацій надають матеріальну та психологічну допомогу учасникам військових конфліктів, терористичних актів, природних катаклізмів, біженцям; виступають посередниками у політичних та міжнародних конфліктах, проводять моніторинг виборів у різних країнах, сприяють формуванню громадянського суспільства у пострадянських країнах тощо.

Варто також вказати, що боротьба з тероризмом фактично підсилила тенденцію співпраці МНУО із державами, їх фінансування з боку останніх. Як зазначає Е. Ферріс, уряди багатьох держав використовують надання гуманітарної допомоги як інструмент реалізації своєї зовнішньої політики [15, с. 115]. Водночас діяльність міжнародних гуманітарних неурядових організацій доволі часто викликає критику як з боку держав, так і зі сторони інших організацій передовсім через неспроможність проконтролювати доставку допомоги адресату, ймовірність її зосередження у руках корумпованих чиновників чи бойовиків [10, с. 54].

Зазначимо також, що у багатьох європейських країнах уряди надають гуманітарну допомогу через церковні організації. Зокрема у Німеччині та США католицькі та протестантські організації надають різноманітні послуги населенню різних країн [15, с. 118]. Передовсім залучення релігійних організацій з боку держав є своєрідним механізмом доступу до громадян.

Окрім того, у сучасній міжнародній практиці можемо спостерігати істотне поширення цінностей західних держав у країнах, що розвиваються, через діяльність медичних, наукових, культурних міжнародних неурядових гуманітарних організацій. У цьому контексті слід розуміти, що значна частина МНУО хоча й репрезентує себе благодійницькими та гуманітарними, проте часто у своїй діяльності має саме соціально-політичне спрямування. Головним чином це пояснюється фінансовою залежністю та підтримкою цих структур державами [10, с. 54–55].

У контексті сучасних міжнародних процесів важливою також є діяльність екологічних МНУО («Всесвітній фонд дикої природи», «Друзі Землі», «Грінпіс»). Співпрацюючи із національними урядами багатьох держав, а також зі структурами держав вони реалізують різноманітні програми захисту навколишнього середовища. Особливо їхня діяльність виявилась у процесі підписання Кіотського протоколу (1997 р.). Водночас слід підкреслити, що з метою впливу на зміну політики щодо навколишнього середовища ці організації активно лобюють інтереси певних державних урядовців. Доволі неоднозначним сьогодні є сприйняття діяльності «Грінпіс», представники якої через захист довкілля у кількох країнах домоглися скорочення багатьох робочих місць і через те отримали репутацію виконавців певних політичних замовлень [10, с. 56].

Особливо значимою є діяльність правозахисних МНУО. Скажімо, «Міжнародна амністія» попереджує та розв'язує низку порушень прав людини урядами різних держав, не допускає ув'язнення за етнічними, релігійними, мовними чи іншими ознаками, забезпечує справедливості судових процесів політичних в'язнів тощо. Окрім того, ця організація виступає проти жорстоких поведень з в'язнями та за усунення смертної кари; займається пропагандою прав

людини, ратифікацією міжнародних угод щодо захисту прав людини у певних країнах. Зазначимо, що свою діяльність «Міжнародна амністія» здебільшого зосереджує у країнах Центральної та Східної Європи, зокрема у 2001 р. її ініціативна група створена у Казані [13]. Інша правова організація – «Міжнародна правова група з прав людини» – з метою захисту прав людини об'єднує юристів та адвокатів різних країн; інформує ООН про порушення прав людини у різних державах; представляє інтереси потерпілих у міжнародних судах; всіляко сприяє усуненню дискримінації жінок у сучасному світі тощо. Загалом зазначимо, що у центрі уваги багатьох правових міжнародних неурядових організацій перебувають такі важливі для громадянського суспільства права і свободи, як свобода слова, зібрань, асоціацій, віросповідання, доступу до інформації і багато інших.

Одночасно варто вказати, що МНУО правозахисні організації виконують низку функцій, серед яких моніторинг та збір інформації щодо порушення прав людини у конкретній державі; підготовка незалежних доповідей щодо означених фактів порушення прав людини, їх представлення перед громадськістю, ЗМІ, державними органами і міжурядовими організаціями; моніторинг законодавчих актів щодо захисту прав людини; проведення просвітницької діяльності щодо захисту прав людини, створення інформаційної бази з даної проблематики; участь у міжнародних конференціях та семінарах щодо забезпечення прав людини; організація розслідувань по факту порушення прав людини [13].

Загалом спектр функцій усіх МНУО у міжнародному житті зводиться до того, що вони можуть: розглядати міжнародні проблеми, які залишаються поза увагою національних урядів та міжнародних урядових організацій; збирати, опрацьовувати та поширювати інформацію про міжнародні проблеми, привертаючи до них увагу громадськості; ініціювати підписання міжнародних договорів; пропонувати підходи до вирішення різноманітних проблем; здійснювати контроль за діяльністю урядів держав, зокрема, щодо виконання ними міжнародних зобов'язань; мобілізувати суспільну думку, залучаючи громадськість до обговорення міжнародних проблем; лобювати прийняття важливих та необхідних рішень тощо [2]. Водночас з метою підвищення ефективності свого функціонування міжнародні неурядові організації можуть об'єднуватись у різноманітні структури, транснаціональні об'єднання чи федерації.

Відтак можемо стверджувати, що міжнародні неурядові організації виводять прийняття управлінських рішень за межі політичної еліти. Завдяки організації ними суспільного діалогу з ключових міжнародних проблем істотно розширюється громадське самоуправління, здійснюється громадський контроль за виконанням міжнародних угод, формується відповідальність урядів перед світовою громадськістю [16].

Натомість негативним моментом у їхній діяльності науковці визначають конкуренцію між собою, а також суперечності між ними і державними структурами, їх залежність від держав, недемократичність структури деяких міжнародних неурядових організацій, пасивність активістів тощо [10, с. 52]. Зокрема, у міжнародній практиці часто спостерігається різна міра переваг між МНУО та державами у розв'язанні політичних конфліктів. На відміну від державних інституцій, МНУО є більш гнучкими у своїй діяльності, менш бюрократизованими, націленими на роботу з масами. Передусім це надає їм безпосередній доступ до інформації. Одночасно варто вказати, що для низки бізнес-структур, груп інтересів у державах розвиток політичних конфліктів може бути вигідним, що значно підриває діяльність МНУО, націлених на їх вирішення.

Окрім того, МНУО створюють та загострюють сприйняття локальних та глобальних цінностей, посилюють загальносуспільні страхи, концентрують увагу суспільств на скандальних порушеннях норм тощо. При цьому, як зазначає У. Бек, фактично не існує образу чітко окресленого «ворога та єдиного спрямування конфлікту» [3, с. 318]. Втім, ці проблеми у діяльності міжнародних неурядових організацій не применшують їхньої ролі у міжнародній системі як важливих її суб'єктів. Влада глобального суспільства публічно мобілізує і створює ресурси легітиматії (розподіляє та стратегічно використовує інформацію) у різних сферах, а це своєю чергою, на думку У. Бека, дає змогу вирізнити капітал легітимності та три типи стратегій – драматургію ризику, демократизацію та космополітизацію, які націлені на формування глобальної спільності [3, с. 319].

Таким чином можемо стверджувати, що своєю діяльністю МНУО фактично формують засади багаторівневої дипломатії, ключовим аспектом якої є взаємодія державних і недержавних суб'єктів міжнародних відносин.

Отже, в результаті проведеного дослідження можемо дійти висновку, що МНУО є посередниками між прийняттям рішень національними державами, структурами держав з однієї сторони, і потребами суспільств – з іншої. Своєю діяльністю у міжнародному житті МНУО фактично забезпечують реалізацію принципів глобального громадянського суспільства: самоорганізації міжнародної активності; контролю за регулюванням суспільних та міжнародних процесів; взаємодії державних, міждержавних установ із недержавними структурами. Зростання ролі міжнародних неурядових об'єднань у міжнародній системі істотно впливає як на формування внутрішньої політики держав, так і на розвиток і гармонізацію міжнародних відносин в цілому. Особливого значення МНУО набувають у контексті захисту прав людини, гуманітарної діяльності на національному, регіональному та міжнародному рівнях. Відтак за допомогою втілення механізмів прямої демократії у своїй діяльності МНУО виступають важливими елементами формування глобального громадянського суспільства.

Перспективою наших подальших досліджень буде вплив правових міжнародних неурядових організацій на внутрішнє життя українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреева О. С. Неправительственные организации (НПО) как институт развития и переустройства мира [Електронний ресурс] / О. С. Андреева // Научные ведомости. – 2010. – № 13. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/neveritelstvennye-organizatsii-npo-kakinstitut-razvitiya-i-pereustroystva-mira>
2. Барановский В. Г. Международные организации как механизмы регулирования международных отношений / В. Г. Барановский // Современные международные отношения. – М. : РОССПЭН. – 1999. – С. 121–122.
3. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / У. Бек; пер. с нем. А. Б. Григорьева, В. Д. Седельника; послесл. В. Г. Федотовой, Н. Н. Федотовой. – М. : Прогресс-Традиция, 2007. – 464 с.
4. Коньшев В. Н. Американский неореализм о природе войны: эволюция политической теории [Електронний ресурс] / В. Н. Коньшев. – Спб. : Наука, 2004. – 372 с. – Режим доступу :

- <http://all-politologija.ru/knigi/amerikanskij-neorealizm-o-prirode-voyny-evolyuciya-politicheskoy-teorii-konyshhev>
5. Корнієвський О. А. Громадські об'єднання у системі національної безпеки держави : Монографія / О. А. Корнієвський. – К.: Альтерпрес, 2010. – 396 с.
 6. Кривачук Л. Міжнародні неурядові організації в інтересах дітей: аналіз діяльності та систематизація організацій [Електронний ресурс] / Л. Кривачук // Демократичне врядування. – 2010. – Вип. 6. – Режим доступу : <http://lvivacademy.com/visnik6/fail/Kryvachuk.pdf>
 7. Кутейников А. Е. Международные неправительственные организации: социологический подход [Електронний ресурс] / А. Е. Кутейников // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1999. – № 4. – Режим доступу : <http://www.old.jourssa.ru/1999/4/kutejn.html>
 8. Лысенко В. В. Гражданское общество и неправительственные организации: внутригосударственный и международно-правовой статус [Електронний ресурс] / В. В. Лысенко // Приднестровье XXI века. – 2008. – № 13. – Режим доступу : <http://www.pmr21.info/article.php?art=82>
 9. Лысенко В. Гражданское общество в контексте глобализации [Електронний ресурс] / В. Лысенко. – Режим доступу : <http://justice.idknet.com/web.nsf/664d2901186e70a5c22574d5002acf18/ea5fb42f5add537bc225761c002cdeb1>
 10. Наумов А. О. Международные неправительственные организации и проблемы глобального управления [Електронний ресурс] / А. О. Наумов // Государственное управление. – 2013. – № 39. – Режим доступу : http://e-journal.spa.msu.ru/uploads/vestnik/2013/vipusk_39_avgust_2013_g/problemi_upravlenija_teorija_i_praktika/naoumov.pdf
 11. Новакова О. Роль міжнародних неурядових організацій у реалізації концепції сталого розвитку / О. В. Новакова // Політологічні записки: зб. наук. праць. – Луганськ, 2013. – № 7. – 356 с.
 12. Погорська І. Неурядові організації в зовнішній політиці США [Електронний ресурс] / І. Погорська // Віче. – 2008. – № 4. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/861/>
 13. Тюрина Н. Е. Роль международных неправительственных организаций в сфере защиты прав и свобод человека [Електронний ресурс] / Н. Е. Тюрина. – Режим доступу : <http://rudocs.exdat.com/docs/index-168236.html?page=17>
 14. Фалько В. И. Глобальное общество как система [Електронний ресурс] / В. И. Фалько. – Режим доступу : http://vfalco.blogspot.com/2010/04/blog-post_15.html
 15. Феррис Э. Религиозные и светские гуманитарные организации [Електронний ресурс] / Э. Феррис // Международный журнал Красного Креста. – 2005. – № 858. – Режим доступу : http://www.icrc.org/rus/assets/files/other/09_ircr_858_ferris_rus.pdf
 16. Чернявська Л. Н. Роль міжнародних неурядових організацій у перебудові політичної системи світу в умовах глобалізації / Л. Н. Чернявська // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр. – К. : Інститут міжнародних відносин, 2005. – Випуск 53 (Ч. 1). – С. 95–104.